

UNIA EUROPEJSKA A KOŚCIÓŁ KATOLICKI THE EUROPEAN UNION AND THE CATHOLIC CHURCH

Artur Banaszak

Wyższa Szkoła Gospodarki Euroregionalnej
im. Alcide De Gasperi w Józefowie

ABSTRACTS

Współcześnie próbuje się udowodnić, że jednoczesne bycie postępowym Europejczykiem oraz człowiekiem praktykującym konkretną religię nie jest możliwe. Twierdzi się, że religijność i europejskość wzajemnie się wykluczają. Autor tego opracowania nie zgadza się z tak postawioną tezą i w opracowaniu próbuje udowodnić, że bycie człowiekiem religijnym i równoczesnym byciem nowoczesnym obywatelem Unii Europejskiej jest możliwe, a nawet więcej, dwie idee – integracja europejska i religijność, są komplementarne. Przedmiotem tego opracowania jest analiza wzajemnego przenikania się idei integracji europejskiej uzewnętrznionej w Unii Europejskiej i religii. Z uwagi na ograniczony zakres tej pracy oraz zainteresowania autora obszar religii zawężony zostanie do religii chrześcijańskiej wyznania rzymskokatolickiego. Celem jest ukazanie, że Europa ma korzenie chrześcijańskie, a u podstaw idei integracji europejskiej leżą te same zasady, które są promowane przez Kościół katolicki. Przedstawione zostanie również stanowisko Kościoła katolickiego względem Unii Europejskiej.

Nowadays, some people are trying to prove that being a modern European and a person practicing religion in the same time is not possible. It is declared that religiosity and Europeanism are mutually exclusive. The author of this study does not agree with such thesis and through this study tries to prove that being a religious man and being a modern citizen of the European Union is possible, and even more, those two ideas - European integration and religiosity are complementary. The objective of this study is to analyze the interaction between the idea of integration in the European Union and religion. Due to the limited scope of this work and also the author's interest, the area of religion will be narrowed down to the Roman Catholic religion. The aim is to show that Europe has Christian roots and

at the base of the European integration lie the same principles that are promoted by the Catholic Church. In addition, the Catholic Church position towards the European Union will be presented.

KEYWORDS:

Integracja europejska, Unia Europejska, religia rzymskokatolicka, religia, chrześcijańskie korzenie Europy, relacje Kościół katolicki i Unia Europejska European integration, European Union, roman-catholic religion, religion, Christian roots of Europe, Catholic church and European Union relationship

WSTĘP

Współcześnie pojawia się wiele poglądów, które stawiają w totalnej sprzeczności dwie postawy. Mówi się, że niemożliwe jest bycie jednocześnie chrześcijaninem – katolikiem i pełnoprawnym i świadomym członkiem społeczeństwa nowoczesnej Europy i obywatelem Unii Europejskiej. Poglądy takie są wyrażane zarówno przez zwolenników całkowitego rozdziału Kościoła i państwa oraz absolutnej laicyzacji życia społecznego, jak również przez niektóre środowiska związane z Kościołem katolickim.

Z jednej strony możemy zacytować żądanie „Koalicji Postęp i Świeckość”, które jest jednym z postulatów Marszu Ateistów i Agnostyków działających w ramach szerszej międzynarodowej organizacji nazywanej „Secular Europe”. Celem ich jest walka o nowoczesną formę naszego kontynentu poprzez całkowitą laicyzację. Żądanie to głosi: „Domagamy się wolnej od symboliki religijnej przestrzeni publicznej oraz zaprzestania praktyk oficjalnego uczestniczenia najważniejszych osób w państwie w mszach z okazji świąt narodowych, świąt państwowych i innych ważnych rocznic” (por.: FMW, 2012, s. 33.).

Po przeciwnej stronie natomiast przykładem mogą być felietony księdza Bartnika, który w jednym z nich tak charakteryzuje Unię Europejską: „Odślania się coraz bardziej podobieństwo między Związkiem Socjalistycznych Republik Sowieckich a Związkiem Ateistycznych Republik Europejskich: silna i brutalna ideologia ateistyczna, kryzysowa gospodarka, upadek moralności społecznej, zapaść demograficzna, ruina powagi prawa i tradycji, pojawienie się szarańczy różnych oszustów gospodarczych oraz wysyp sekt, astrologów, numerologów, wróżbitów, zabobonów itp” (Bartnik, 2009).

Istnieją jednak również poglądy, iż zagwarantowany różnymi prze-

pisami rozdział Kościoła od państwa i postawy religijne nie muszą się wzajemnie wykluczać. Innymi słowy, głoszone są poglądy, iż możliwe jest bycie świadomym, postępowym i nowoczesnym Europejczykiem i człowiekiem religijnym w tym samym czasie. Przedmiotem tego opracowania będzie właśnie potwierdzenie tezy o możliwym współistnieniu religii i europejskości. Celem będzie pokazanie, że idee leżące u podstaw tworzenia wspólnej Europy, której konkretnym podmiotem jest Unia Europejska, nie są w sprzeczności z ideami głoszonymi przez religie i mogą być komplementarne.

Mówiąc o wzajemnych zależnościach między ideami integracji europejskiej uzewnętrzniających się w istnieniu Unii Europejskiej i religii opisywanych w tej pracy, konieczne jest postawienie jednego zastrzeżenia. Jasne jest, że współczesna Europa w ogólności, a Unia Europejska w szczególności, nie jest jednorodna pod względem religijnym. W Europie funkcjonują obecnie różne wyznania chrześcijańskie i różne religie. Niemniej jednak z uwagi na ograniczony charakter tej pracy oraz zainteresowania autora przedstawione zostaną jedynie wzajemne powiązania, jakie można zaobserwować pomiędzy Unią Europejską a religią katolicką.

Niniejsza praca w pierwszej części ukaże chrześcijańskie korzenie Europy, a następnie dokonana zostanie analiza obecnej sytuacji, czyli przedstawiona zostanie próba odpowiedzi na pytanie, czy i w jakim zakresie religia w ogóle, a religia katolicka w szczególności, jest obecna w życiu współczesnego obywatela Unii Europejskiej. Pokazane zostaną również prawne ramy funkcjonowania religii w Europie i Unii Europejskiej. Następnie ukazany zostanie brak sprzeczności pomiędzy ideami integracji europejskiej oraz zasadami i regułami głoszonymi przez Kościół katolicki. Przedstawione zostanie także stanowisko Kościoła katolickiego względem Unii Europejskiej.

CHRZEŚCIJAŃSKIE KORZENIE EUROPY I POZYCJA RELIGII W ŻYCIU WSPÓŁCZESNEGO OBYWATELA UNII EUROPEJSKIEJ

Historia świata pokazuje, że pewne idee czy rzeczywistości się łączą i wydają się nierozzerwalne. Nie oznacza to, że te połączone idee czy rzeczywistości wypełniają całą przestrzeń i nie pozostawiają miejsca na nic innego. Raczej można mówić o swego rodzaju dominacji, która nie wyklucza innych idei i rzeczywistości.

Prawda ta ma zastosowanie, kiedy popatrzymy na historię Europy

i chrześcijaństwa. Od pewnego momentu istnienia naszego kontynentu te dwie rzeczywistości: Europa i chrześcijaństwo, idą razem, wydają się nierozłączne, historia Kościoła przeplata się z historią kontynentu jako całości i historią poszczególnych krajów europejskich. I nie jest istotne w tym wypadku, iż obecnie w niektórych krajach europejskich w sposób dosłowny i być może nawet przesadny traktowana jest idea świeckości, neutralności światopoglądowej czy bezstronności religijnej państwa, która nawet na poziomie badań statystycznych nie pozwala na złożenie deklaracji na temat wyznania. Istotne jest, iż w czasie dziejów danego narodu lub państwa religia chrześcijańska odgrywała poprzez wieki rolę dominującą i istotną. Przykładem jest Francja, gdzie obecnie z jednej strony, rygorystyczna ustawa rozdziału Kościoła od państwa nie pozwala francuskim ośrodkom badania opinii publicznej zadawać pytania o wyznanie. Z drugiej zaś strony, początki państwowości tego kraju łączą się z przyjęciem chrześcijaństwa, kiedy to w V wieku Chlodwig najpierw zjednoczył plemiona Franków, a następnie założył stolicę w Paryżu i przyjął chrzest z rąk biskupa i św. Remigiusza (Baskiewicz, 1978, s. 16.).

Żaden historyk, którego celem jest przedstawianie prawdy, nie zaprzeczy faktowi, iż chrześcijaństwo miało ogromny i niepodważalny wpływ na rozwój Europy. Działające w średniowiecznej Europie klasztory, tworzenie szkolnictwa, rozwój agrokultury czy wpływ na architekturę i sztukę – wszystko to prowadziło do rozwoju krajów europejskich i było powiązane z działalnością Kościoła. Przykładów pozytywnego wpływu i oddziaływania chrześcijaństwa na Europę jest wiele. Wspomnieć można tutaj choćby reformę kalendarza wprowadzoną bullą papieską przez Grzegorza VII w 1582 roku. Nie sposób przecenić także roli, jaką odegrał św. Benedykt oraz zakony oparte na jego regule w cywilizacyjnej misji Europy. Także działalność świętych Cyryla i Metodego, którzy nazywani są apostołami Słowian, mająca nie tylko znaczenie ewangelizacyjne, ale również kulturotwórcze, poprzez, między innymi, zapoczątkowanie piśmiennictwa na tych terenach, jest przykładem, że chrześcijaństwo było jednym z głównych czynników powodujących rozwój cywilizacyjny kontynentu.

Na temat wzajemnego przeplatania się chrześcijaństwa i dziejów Europy napisano już wiele dzieł i nie jest zadaniem tego opracowania szczegółowe rozwijanie tego wątku. Chodzi tylko o to, aby pokazać, że związki historii chrześcijaństwa z historią Europy, a także olbrzymi wpływ religii chrześcijańskiej na rozwój prawie każdej z dziedzin życia państw europejskich, są niezaprzeczalne.

Współczesna Europa to czterdzieści osiem bardzo różnych pod każdym względem państw. Owa różnorodność dotyczy także obszaru przynależności do danej religii. Nie jest to już Europa z czasów średniowiecza, którą można było określić mianem Europy chrześcijańskiej. Obecnie, mimo historycznie chrześcijańskich korzeni, w państwach naszego kontynentu obok chrześcijan różnych wyznań żyją muzułmanie, wyznawcy judaizmu, buddyści czy hinduiści, ale również wyznawcy tradycyjnych religii afrykańskich czy osoby deklarujące ateizm, agnostycyzm czy brak przynależności do jakiegokolwiek wyznania.

Patrząc na mapę Europy, można łatwo stwierdzić, że jej zasadniczą i istotną częścią jest Unia Europejska, czyli związek państw „będący efektem wieloletniego procesu integracji politycznej, gospodarczej i społecznej ...” (M. Sitek i Dobrzańska, 2009, s. 69.). Cechą charakterystyczną tej integracji jest różnorodność, zgodnie z głoszoną zasadą będącą mottem Unii, a mianowicie „*In varietate concordia*”. Owa różnorodność dotyczy też spraw religii.

Badania robione na zlecenie Komisji Europejskiej w ramach międzynarodowego projektu badania opinii społecznej – „Eurobarometr” z 2010 roku, obejmujące 27 wówczas krajów członkowskich pokazują, że 51% obywateli Unii Europejskiej wierzy w Boga, a ponadto 26% uznaje istnienie sił duchowych. Nie uznaje istnienia Boga 20% badanych. Ciekawe wydają się też wyniki dotyczące przynależności do poszczególnych religii lub wyznań. Aż 70% obywateli Unii Europejskiej deklaruje przynależność do jednego z wyznań chrześcijańskich, w tym najwięcej, bo 46%, uznaje się za katolików, 8% za prawosławnych, 11% za protestantów oraz 5% deklaruje przynależność do innych wyznań chrześcijańskich. Ponadto przynależność do islamu deklaruje 1%, podobnie jak do religii buddyjskiej. Do bycia ateistami przyznaje się 6% badanych, agnostykami 16%, a przynależność do innych religii i wyznań lub niechęć udzielania odpowiedzi na ten temat wyraża 6% respondentów (Komisja Europejska, 2010, s. 381–385).

Pisząc o obecności religii w funkcjonowaniu Unii Europejskiej, nie można zapomnieć o dwóch bardzo ważnych elementach. Pierwszym z nich są ojcowie założyciele wspólnot europejskich, a drugim jest jeden ze symboli Unii, a mianowicie flaga europejska. W obu przypadkach obecność aspektów religijnych jest widoczna. Symbolika religijna jest też obecna w symbolach narodowych wielu krajów członkowskich Unii Europejskiej.

Pierwszy ze wspomnianych elementów to osoby, założyciele Unii Europejskiej. Sformułowanie Ojcowie Europy dotyczy „twórców idei integra-

cji europejskiej po II wojnie światowej oraz pierwszych struktur wspólnoty europejskiej. Należą do nich inicjatorzy Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali – J.Monnet i R.Schuman. Przywódcy – premierzy i ministrowie ówczesnej Europy zaangażowani w realizację idei europejskich, jak A. de Gasperi, P.H. Spaak, K. Adenauer, W. Churchill. Spośród najbardziej znanych Polaków – J. Retinger” (M. Sitek i Dobrzańska, 2009, s. 44.). Dwoje z nich, Robert Schuman oraz Alcide de Gasperi, byli osobami bardzo związanymi z religią.

Jednym z inicjatorów idei zjednoczenia Europy był Robert Schuman, polityk francuski żyjący w latach 1886–1963. Pełnił wiele funkcji w rządzie francuskim, był ministrem finansów, szefem francuskiej dyplomacji oraz premierem. Był twórcą Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali. Był także członkiem i przewodniczącym Parlamentu Europejskiego (M. Sitek i Dobrzańska, 2009, s.60.). U podstaw jego działań zmierzających do utrwalenia pokoju poprzez zjednoczenie krajów europejskich leżała jego religijność. Choćby pobieżne zajęcie się życiem R. Schumana pokazuje, iż był to człowiek bardzo religijny, często chodzący do kościoła, modlący się i w każdej istotnej sprawie nawiązujący do Boga (więcej: Kostecki, 2011 oraz Bątkiewicz-Brożek, 2011). Świadczą o tym słowa samego polityka, który powiedział: „Demokracja zawdzięcza swoje istnienie chrześcijaństwu. Narodziła się wówczas, gdy człowiek został wezwany do zrealizowania w swoim życiu doczesnym zasady godności osoby ludzkiej, w ramach wolności osobistej, poszanowania praw każdego i przez praktykowanie wobec wszystkich bratniej miłości. Nigdy w czasach przed Jezusem Chrystusem podobne idee nie zostały sformułowane. Demokracja jest zatem związana z chrześcijaństwem doktrynalnie i chronologicznie” (Schuman, 2009, s. 34.). Obecnie trwa proces beatyfikacyjny tego polityka prowadzony przez Kongregację Spraw Kanonizacyjnych.

Kiedy przegląda się listę kandydatów na ołtarze, znaleźć można tam jeszcze jedno nazwisko, które znane jest z historii Unii Europejskiej i szeroko pojętej europejskiej integracji. Osobą tą jest Alcide de Gasperi, który żył w latach 1881–1954. Był włoskim politykiem oraz wieloletnim premierem tego kraju. Stworzył on Włoską Partię Chrześcijańsko-Demokratyczną i kierował nią. Brał udział w tworzeniu Rady Europy oraz Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali (M. Sitek i Dobrzańska, 2009, s. 30–31). Gasperi pochodził z bardzo religijnego włoskiego regionu Trentino i owa postawa mocno odcisnęła się na polityku. W swojej publicznej działalności kierował się zasadami wynikającymi z Ewangelii i nauki Kościoła. Kiedy umarł,

posiadał opinię osoby świętej, co znalazło potwierdzenie w wypowiedziach zarówno ówczesnego patriarchy Wenecji, kard. Angelo Roncalliego, późniejszego papieża Jana XXIII, jak również Jana Pawła II. Od roku 1993 trwa diecezjalny proces beatyfikacyjny Gasperiego (Sotowska, 2008).

Kolejnym zagadnieniem, ważnym z perspektywy omawiania wpływów religii na współczesną Europę oraz tożsamość Unii Europejskiej jest flaga europejska. Jej kształt ogólnie można opisać jako dwanaście złotych gwiazd ułożonych w okręgu na lazurowym tle. Symbolika flagi, a szczególnie owe dwanaście gwiazd, tłumaczone jest w sposób bardzo różny. Jedno z tłumaczeń mówi, że „Źródłem inspiracji plastycznego wyglądu godła Europy, zgodnie z interpretacją Jeana Monneta, była Apokalipsa Św. Jana: ‘Potem wielki znak się ukazał na niebie: Niewiasta obleczona w słońce i księżyc pod jej stopami, a na jej głowie wieniec z gwiazd dwunastu’ (Ap. 12,1)” (Breński, 2013, s. 22.). Oficjalnie dziś tłumaczy się, że flaga symbolizuje solidarność i harmonię pomiędzy narodami, a jej podobieństwo do tematyki biblijnej jest przypadkowe (Rada Europy, 2005). Niemniej jednak sam autor projektu, Arsène Heitz, przyznaje, że to właśnie ostatnia księga Nowego Testamentu była dla niego inspiracją (The Economist, 2004).

Elementy mające swoje korzenie w Biblii lub tradycji religijnej są również obecne w symbolach narodowych poszczególnych krajów europejskich. Znajdują się one na flagach, herbach, w hymnach lub w motach wielu krajów. Nawet tak bardzo obecnie dbające o swoją świeckość państwo, jakim jest Francja, w jednej ze strof Marsylianki ma odniesienie do Boga „Grand Dieu”. Zainteresowanych szczegółowo tym zagadnieniem warto odesłać do pracy Jaime Bonet Navarro (więcej: Navarro, 2013, ss. 265–277). Nie sposób tutaj zająć się dokładnie tym tematem, ale choćby wzmianka o nim pokazuje, że jest to kolejne miejsce obecności religii w życiu współczesnej Europy.

Analiza danych statystycznych oraz innych faktów pokazuje, że mimo znacznego odsetka ludzi nieuznających istnienia Boga, religia w ogólności, a chrześcijaństwo w szczególności, w różnej postaci, jest obecna w życiu społeczeństwa Unii Europejskiej. Sytuacja ta daleka jest od obrazu Europy z czasów średniowiecza i można by rzec, że kontynent ten traci swoje korzenie, ale nie jest też tak, jak próbują przedstawić to niektórzy, że we współczesnej Europie Bóg i sprawy religii zostały zepchnięte na margines lub nie są obecne.

PRAWNE REGULACJE OBECNOŚCI RELIGII W EUROPIE

Unia Europejska ze swej natury jest neutralna religijnie. Respektuje prawa wynikające z zapisów regulacji międzynarodowych i na nich się opiera. Unia gwarantuje wolność sumienia, oraz wolność wyznawania religii. W regulacjach tych znajduje się również zakaz dyskryminacji ze względów religijnych. Zapisów tych w prawie międzynarodowym jest znaczna ilość, niemniej jednak warto choćby w zarysie wspomnieć niektóre z najważniejszych. Przede wszystkim wolność myśli, sumienia oraz religii chroniona jest na podstawie artykułu 18. Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka. Podobne zapisy znajdują się również w Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych, w artykule 18. oraz Karcie Praw Podstawowych Unii Europejskiej, w artykule 10. W powyżej wymienionych dokumentach jest mowa również o zakazie dyskryminacji z powodów religijnych. Mowa jest o tym w artykule 2. Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, w artykule 24. Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych oraz artykule 21, ustęp 1 karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej (B. Sitek, 2013, s.262.).

Regulacje międzynarodowe znalazły swoje odbicie w aktach prawnych poszczególnych krajów członkowskich. Wolność religijna wyrażająca się z jednej strony prawem do reprezentowania określonego poglądu religijnego oraz do postępowania zgodnego z danym światopoglądem jest prawnie zagwarantowana we wszystkich państwach Unii Europejskiej (Waszczuk-Napiórkowska, 2012, ss. 252–253). Regulacje gwarantujące wolność religijną znajdują się również w legislacji krajów, które nie mają członkostwa w Unii Europejskiej. Przykładem może być tutaj Ukraina, która w artykule 35. Konstytucji zapewnia prawo do wyznawania lub niewyznawania religii zarówno samodzielnie, jak i w grupie oraz uprawiania kultu i podejmowania działalności religijnej (P. Sitek, 2014, s. 9.).

Powyżej na poziomie znacznej ogólności określono prawa, jakie przysługują jednostce w obszarze wyznawania religii. Ważne jest również, aby wskazać na prawa, jakie mają Kościoły lub związki wyznaniowe jako instytucje. Podstawowym dokumentem, który reguluje ten obszar, jest Deklaracja nr 11 włączona do Traktatu amsterdamskiego. W dokumencie tym czytamy: „Unia Europejska szanuje i nie narusza statusu, z którego korzystają, na mocy prawa krajowego, Kościoły i stowarzyszenia lub wspólnoty religijne w państwach członkowskich. Unia Europejska szanuje również status organizacji filozoficznych i niewyznaniowych” (Traktat amsterdamski, 1997, s. XVII/PL 108).

Wolność religijna jest zapisana nie tylko w dokumentach prawa międzynarodowego i regulacjach poszczególnych krajów. Na temat ten wypowiada się również Kościół katolicki. Podstawowym dokumentem magisterium Kościoła jest Deklaracja Soboru Watykańskiego II o wolności religijnej – „*Dignitatis humanae*”. Już we wstępie Ojcowie Soboru stwierdzili, że „W naszej epoce ludzie coraz więcej uświadamiają sobie godność osoby ludzkiej i coraz bardziej rośnie liczba tych, którzy się domagają, aby w działaniu ludzie cieszyli się i kierowali własną rozważą oraz odpowiedzialną wolnością, nie przymuszani, lecz wiedzeni świadomością obowiązku. Domagają się również prawnego określenia granic władzy publicznej, aby nie była nadmiernie uszczuplona godziwa wolność zarówno osoby, jak i stowarzyszeń. Ów postulat wolności w społeczeństwie ludzkim odnosi się głównie do humanistycznych dóbr duchowych, przede wszystkim zaś do swobodnego wyznawania religii w społeczeństwie” (*Dignitatis Humanea*, art. 1.).

Ponadto w dalszych częściach Sobór rozważa poszczególne znaczenia i aspekty wolności religijnej, wywodząc ją przede wszystkim z Objawienia Bożego, ale również widzi jej podstawy w dowodzeniu czysto rozumowym, to jest opierając się na zasadzie godności ludzkiej. Deklaracja stwierdza, że „Obecny Sobór Watykański oświadcza, iż osoba ludzka ma prawo do wolności religijnej. Tego zaś rodzaju wolność polega na tym, że wszyscy ludzie powinni być wolni od przymusu ze strony czy to poszczególnych ludzi, czy to zbiorowisk społecznych i jakiegokolwiek władzy ludzkiej, tak aby w sprawach religijnych nikogo nie przymuszano do działania wbrew jego sumieniu, ani nie przeszkadzano mu w działaniu według swego sumienia w prywatnym i publicznym, indywidualnym lub w łączności z innymi, byle w godziwym zakresie. Poza tym oświadcza, że prawo do wolności religijnej jest rzeczywiście zakorzenione w samej godności osoby ludzkiej, którą to godność poznajemy przez objawione Słowo Boże i samym rozumem. To prawo osoby ludzkiej do wolności religijnej powinno być w taki sposób uznane w prawnym ustroju społeczeństwa, aby stanowiło prawo cywilne. Z racji godności swojej wszyscy ludzie, ponieważ są osobami, czyli istotami wyposażonymi w rozum i wolną wolę, a tym samym w osobistą odpowiedzialność, nagłeni są własną swą naturą, a także obowiązani moralnie do szukania prawdy, przede wszystkim w dziedzinie religii. Obowiązani są też trwać przy poznanej prawdzie i całe swoje życie układać według wymagań prawdy” (*Dignitatis Humanea*, art. 2.). Nauczanie soborowe Kościoła znalazło rozwinięcie i kontynuację w innych dokumentach magisterium,

między innymi w Katechizmie Kościoła katolickiego opublikowanego Konstytucją Apostolską Jana Pawła II – Fidei Depositum z 1992 roku i wydanego w Polsce w 1994 roku (por.: Katechizm Kościoła katolickiego, art. 2104–2109).

Jedną z głównych zasad Unii Europejskiej jest jej religijna neutralność. Wynika ona z ogromnego pluralizmu oraz różnorodności światopoglądów, jakie funkcjonują w Europie. Na ten temat pisze profesor Haluk Özdemir z Uniwersytetu w Kirikkale: „Wszystkie główne religie są reprezentowane w Europie i prawie wszystkie ideologie pojawiły się w Europie. Wszystkie te ideologie nadal mają swoich wyznawców. Europa utrzymuje również szereg narodowych i etnicznych różnic. Wszystkie projekty i ideologie, które w przeszłości zignorowały ten pluralistyczny charakter Europy, spowodowały ogromny ból i niedolę ludzką” (Özdemir, 2013, s. 168.). I tak jak każda poszczególne religia oraz światopogląd muszą być szanowane, tak również szanowany musi być ów pluralizm i praktykowana musi być wzajemna pokojowa egzystencja różnych religii, wyznań oraz ideologii, gdyż tylko w ten sposób można zagwarantować Europie pokojową egzystencję.

Omawiając zagadnienie wzajemnego szanowania się i uznawania religii, wyznań i ideologii, warto, choćby w sposób zarysowy, wspomnieć o nowych ruchach religijnych. Ich istnienie i obecność we współczesnej Europie jest coraz bardziej widoczna i wpisuje się ów europejski pluralizm światopoglądowy. Jest to więc kolejna forma funkcjonowania religii w życiu Europejczyka. Człowiek, jako istota cielesno-duchowa żyjąca w zmaterializowanym świecie, potrzebuje odniesień do sfery duchowej. Na skutek kryzysu wartości i duchowości, ale również ze względu na pewien istniejący w człowieku pęd do nowości i inności, nowe ruchy religijne wydają się dla współczesnego Europejczyka bardzo atrakcyjne. Wykorzystując zasadę wolności religijnej, dana jednostka ma prawo należeć do jednego z wyznań tradycyjnych, ale również może być członkiem jednej z nowych grup kultowych. Reguła wolności domaga się, aby człowiek takie prawo posiadał, ale praktyka pokazuje, że nierzadko owe nowe grupy potrafią być niebezpieczne lub prowadzić działalność podejrzaną lub wprost niedozwoloną. Dlatego też obok zapewnienia wolności religijnej należy również podjąć wszelkie możliwe starania zapewniające bezpieczeństwo i zapobieganie wyrządzania szkód społeczeństwu (por.: Dębiński, 2012, ss. 255–275).

Owa neutralność religijna nie oznacza, że w Unii Europejskiej nie ma miejsca dla konkretnych religii. Oznacza jedynie, że każda religia może

być w państwach członkowskich dowolnie praktykowana, a także że istnieje zakaz jakiejkolwiek dyskryminacji ze względu na religię. Ponadto, cytowane zapisy oznaczają, iż Kościoły oraz związki wyznaniowe posiadają w Unii Europejskiej prawa zagwarantowane im przez legislację krajów członkowskich. Ideę wolności religijnej wywodzącej się przede wszystkim z Objawienia Bożego, ale również opartej na podstawach czysto rozumowych, czyli na wartości godności ludzkiej, uznaje również Kościół katolicki, co znajduje potwierdzenie w nauczaniu magisterium Kościoła.

STOSUNEK KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO DO UNII EUROPEJSKIEJ

Po określeniu ogólnych zasad normujących stosunek państw europejskich do religii oraz praw, jakie mają zagwarantowane Kościoły i związki wyznaniowe, należy teraz przyjrzeć się, jaki stosunek do Unii Europejskiej i idei integracji europejskiej ma religia. Pamiętając o postawionym na wstępie zastrzeżeniu, analiza zostanie ograniczona do stosunku Kościoła katolickiego do idei integracji, która uzewnętrznia się w Unii Europejskiej.

Uprawnione wydaje się postawienie twierdzenia, że Kościół katolicki popiera ideę integracji europejskiej uzewnętrznioną w Unii Europejskiej. System wartości zapisany w dokumentach unijnych oraz wartości głoszone przez religię katolicką w żaden sposób nie pozostają względem siebie w sprzeczności, ale się dopełniają, a nawet nierzadko są tożsame. Ponadto, w wypowiedziach hierarchów katolickich, w tym papieży, mimo incydentalnej krytyki, zauważalne jest poparcie dla integracji i Unii Europejskiej. Wiele zasad głoszonych przez zjednoczoną Europę to dokładnie te same zasady, jakie swoim wyznawcom nakazuje stosować Kościół katolicki.

Ponadto, analizując relacje, jakie istnieją pomiędzy Kościołem katolickim, który reprezentowany jest przez Watykan, oraz Unią Europejską, nie bez znaczenia jest również fakt, że Stolica Apostolska utrzymuje stosunki dyplomatyczne z Unią Europejską. Należy zwrócić też uwagę, iż mimo formalnego nienależenia do Unii oraz niebycia członkiem strefy Schengen Watykan, mając otwartą granicę z Włochami, korzysta ze wszystkich praw tego porozumienia. Ponadto Watykan, na podstawie umowy z Unią Europejską jest członkiem strefy euro i od 2002 roku używa waluty euro z własnym rewersem.

Mówiąc o wzajemnym przenikaniu się religii i idei wspólnej Europy, należy najpierw przyjrzeć się wartościom, jakie leżały u podstaw tworzenia Unii Europejskiej. O podstawowych zasadach i prawach formujących

Unię Europejską mówi Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej. Preambuła wspomnianego dokumentu wskazuje, że: „Narody Europy, tworząc między sobą coraz ściślejszy związek, są zdecydowane dzielić ze sobą pokojową przyszłość opartą na wspólnych wartościach. Świadoma swego duchowo-religijnego i moralnego dziedzictwa Unia jest zbudowana na niepodzielnych, powszechnych wartościach godności osoby ludzkiej, wolności, równości i solidarności; opiera się na zasadach demokracji i państwa prawnego. Poprzez ustanowienie obywatelstwa Unii oraz stworzenie przestrzeni wolności, bezpieczeństwa i sprawiedliwości stawia jednostkę w centrum swych działań” (Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej, 2010/C 83/389, preambuła). Cytowany fragment preambuły jest nijako wprowadzeniem w zagadnienie wartości i wskazaniem na te reguły i wartości, które są fundamentem powstania zintegrowanej Europy i są dla Unii Europejskiej kluczowe.

W kolejnych artykułach, Karta uszczegółowia ogólne założenia zawarte w preambule i przekłada je na konkretne prawa i wolności należne obywatelowi Unii Europejskiej. W sposób szczególny podkreślona jest godność każdego człowieka oraz jego prawo do życia, oraz integralności. Z poszanowaniem godności ludzkiej związane są zakazy stosowania tortur, poniżania oraz niewolnictwa czy pracy przymusowej. Karta gwarantuje również wolności i bezpieczeństwo osobiste i poszanowanie życia rodzinnego. Mówiąc o życiu rodzinnym, warto wspomnieć, że Karta uznaje prawo do zawarcia małżeństwa, założenia rodziny, równość w traktowaniu kobiet i mężczyzn oraz prawa dzieci i osób starszych. Ponadto, Karta zawiera katalog praw obywatelskich i związanych z świadczeniem pracy, a także prawa osoby związane z wymiarem sprawiedliwości. Karta zawiera również omawiane już prawo do wolności sumienia, myśli oraz religii. Ważne jest też wskazanie na prawa dotyczące zabezpieczenia i pomocy społecznej oraz prawa związane z polityką społeczną (por.: Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej, 2010/C 83/389).

Wszystkie te prawa i wolności wynikające z poszanowania godności osoby ludzkiej, poszanowania życia ludzkiego oraz sprawiedliwości i dążenia do pokojowej koegzystencji znajdują się na poczesnym miejscu w magisterium Kościoła katolickiego. Wszystkie wartości zapisane w Kartce znajdują swoje odniesienie w społecznej nauce Kościoła. Magisterium Kościoła w sposób szczególny traktuje osobę ludzką. Wynika to z faktu stworzenia człowieka przez Boga, a co więcej, stworzenia go na obraz i podobieństwo Boga, o czym mówi Księga Rodzaju: „Aż wreszcie rzekł Bóg:

‘Uczyńmy człowieka na Nasz obraz, podobnego Nam. Niech panuje nad rybami morskimi, nad ptactwem powietrznym, nad bydłem, nad ziemią i nad wszystkimi zwierzętami pełzającymi po ziemi!’ Stworzył więc Bóg człowieka na swój obraz, na obraz Boży go stworzył: stworzył mężczyznę i niewiastę” (Rodz. 1, 26–27). Z tego wynika szczególna troska Kościoła o człowieka i jego ziemską egzystencję.

Troska o człowieka i zagwarantowanie mu praw i wolności znajduje odzwierciedlenie w całym szeregu dokumentów magisterium Kościoła. Swego rodzaju podsumowanie można znaleźć w Katechizmie Kościoła katolickiego, w części trzeciej – „Życie w Chrystusie”, w rozdziale drugim, który zatytułowany jest „Wspólnota ludzka”. Dobrym podsumowaniem tego rozdziału mogą być dwa fragmenty – artykuł 1926: który mówi: „Godność osoby ludzkiej zakłada poszukiwanie dobra wspólnego. Każdy powinien troszczyć się o budowanie i wspieranie instytucji, które poprawiają warunki życia ludzkiego” (Katechizm Kościoła katolickiego, art. 1926) oraz artykuł 1948, który określa pojęcia solidarności: „Solidarność jest cnotą wybitnie chrześcijańską. Urzeczywistnia ona podział dóbr duchowych jeszcze bardziej niż materialnych”. (Katechizm Kościoła katolickiego, art. 1948.). Wszelkie prawa przynależą człowiekowi w związku z jego godnością i realizowane winny być na podstawie zasady solidarności. Wtedy możliwa będzie prawdziwa integracja prowadząca do pokojowego współistnienia narodów.

Ponadto w innych dokumentach Kościoła znajdują się wskazania dotyczące praw i wolności każdego człowieka, które są równocześnie gwarantowane przez Kartę Praw Podstawowych Unii Europejskiej. Z dokumentów tych wymienić możemy między innymi soborowe oraz papieskie nauczanie zawarte w: *Rerum novarum* Leona XIII, *Pacem in terris* Jana XXIII; *Gaudium et spes* i *Dignitatis humanae* Soboru Watykańskiego II; *Laborem exercens*, *Populorum progressio* oraz *Humanum vitae* Pawła VI, *Sollicitudo rei socialis*, *Centesimus annus* oraz *Evangelium vitae* Jana Pawła II.

Wspominając nauczanie magisterium Kościoła, warto też zwrócić uwagę na działalność Papieskiej Komisji *Iustitia et Pax*. Powstała ona w oparciu *motu proprio* -*Catholicam Christi Ecclesiam* Pawła VI w 1967 roku. Papież Jan Paweł II podniósł rangę tej dykasterii kurii rzymskiej z Rady Papieskiej. Celem tej instytucji jest zajmowanie się promocją sprawiedliwości i pokoju oraz podejmowanie zagadnień z zakresu nauki społecznej (więcej: <http://www.justpax.it/>). Już w 1974 roku Komisja

Iustitia et Pax opublikowała dokument pt.: „Kościół i prawa człowieka”. Dokument ten zajmuje się obszarem praw człowieka z chrześcijańskiego punktu widzenia. Katalog wymienionych w dokumencie praw i wolności jest praktycznie tożsamy z tymi, które opisuje Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej. Wskazane tam jest, że realizacja praw człowieka w celu budowy właściwie funkcjonującego społeczeństwa jest obowiązkiem” „Na koniec, jest rzeczą konieczną, aby dynamiczna siła naszej wiary towarzyszyła nam zawsze w walce o rozwój praw człowieka, byśmy w każdych okolicznościach starali się zrozumieć znaki czasu trudząc się nad stworzeniem dla wszystkich społeczeństwa ludzkiego, pokojowego, sprawiedliwego i braterskiego, które stanie się miłym darem dla Boga” (Komisja Papieska Iustitia et Pax, 1974, art. 122.). Dodać należy również, że dokument ten powstał wiele lat wcześniej niż unijna Karta.

Mając na uwadze ograniczony zakres i formę tego artykułu, trudno jest omówić lub choćby wymienić wszystkie te dokumenty całościowo, tym bardziej że jest ich znaczna ilość. Niemniej jednak choćby pobieżna analiza pokazuje, że wszelkie prawa i wolności, które zagwarantowane są w Karcie Praw Podstawowych Unii Europejskiej, znajdują również poczesne i kluczowe miejsce w magisterium Kościoła.

Jedną z podstawowych zasad, które leżą u podstaw funkcjonowania Unii Europejskiej, jest zasada pomocniczości, zwana też zasadą subsydiarności „zgodnie z którą działania legislacyjne i organizacyjne powinny być podejmowane na możliwie najniższym szczeblu, który zapewni skuteczne rozwiązanie określonego problemu; wszelkie regulacje powinny być podejmowane na szczeblu Wspólnoty jedynie wtedy, gdy w ten sposób osiągnię się pełniejszą realizację wskazanych celów, niż ma to miejsce w przypadku indywidualnych działań poszczególnych państw członkowskich” (M. Sitek i Dobrzańska, 2009, s. 74.). Jest to również jedna z podstawowych zasad głoszonych przez Katolicką Naukę Społeczną. Została ona uznana za najwyższą zasadę filozofii społecznej i opisana już w 1931 roku przez papieża Piusa XI, który w encyklice *Quadragesimo Anno* zwraca uwagę, że „jak jednostkom ludzkim nie wolno odejmować i przekazywać społeczności tego, co jednostki te z własnej inicjatywy i własną mogą wytworzyć pracą, tak samo jest naruszeniem sprawiedliwości, gdy się to, co mniejsze i niższe społeczności wykonać i dokonać mogą, przydzielili większym i wyższym władzom społecznym; poza tym wyrządza to szkodę wielką i podrywa porządek społeczny. Wszelka czynność społeczna bowiem powinna w pojęciu i istocie swojej wspomagać członki ciała społecznego, nigdy zaś ich

nie rozbijać, ani nie wchłaniać” (Quadragesimo Anno, art. 80.). Wynika z tego, iż również w tym obszarze Unia Europejska oraz Kościół katolicki są ze sobą zgodni.

Pisząc o stosunku Kościoła do Unii Europejskiej, ważne jest także wskazanie na inny dokument Papieskiej Rady z 2011 roku, który wydaje się czymś w rodzaju poparcia skierowanego wobec działań świata i Unii Europejskiej mających na celu walkę z kryzysem. Dokument zatytułowany „W kierunku reformowania międzynarodowych systemów finansowych i monetarnych w kontekście globalnej władzy publicznej” mówi: „Szczególną uwagę należy zwrócić na reformy międzynarodowego systemu walutowego oraz w szczególności, zobowiązanie do stworzenia jakiejś formy globalnego pieniężnego zarządzania, czegoś, co zostało zawarte w Statucie Międzynarodowego Funduszu Walutowego. Jest oczywiste, że do pewnego stopnia będzie to proces takiego formowania istniejących już systemów, aby prowadziły do znalezienia skutecznych środków koordynacji i nadzoru. Proces ten musi obejmować również kraje rozwijające się i określenie etapów dostosowania istniejących instrumenty” (Pontifical Council for Justice and Peace, 2011, s.14). Dokument także wskazuje na rolę Europejskiego Banku Centralnego, mówiąc, że: „Na poziomie regionalnym, ten proces może rozpocząć się poprzez wzmocnienie istniejących instytucji, takich jak Europejski Bank Centralny. Jednak wymagałoby to nie tylko refleksji na poziomie gospodarczym i finansowym, ale także i przede wszystkim na poziomie politycznym, tak aby stworzyć zestaw instytucji publicznych, które zagwarantują jedność i spójność wspólnych decyzji” (Pontifical Council for Justice and Peace, 2011, s.14.). Wytyczne omawianego dokumentu wydają się tożsame z założeniami funkcjonującej w Unii Europejskiej unii walutowej i bankowej.

Na temat integracji europejskiej wypowiadali się również papieże. Nie sposób przytoczyć wszystkich tych wypowiedzi. Niemniej jednak należy stwierdzić, że wypowiedzi te w większości przypadków popierały ideę integracji. Kolejni papieże – Pius XI, Pius XII, Jan XXIII czy Paweł VI, nawoływali do budowy jedności w Europie, aby w ten sposób stworzyć sprawiedliwe społeczeństwo i zapewnić pokój. Nie brak też w tych wypowiedziach było krytyki związanej z przekonaniem, że Europa traci swoje chrześcijańskie korzenie oraz staje się coraz bardziej oddalona od Boga i Ewangelii, które winny być podstawą integracji. Ciekawy wydaje się pogląd wyrażony przez Piusa XII, który wzywał do stworzenia swego rodzaju konfederacji państw europejskich funkcjonującej na podobieństwo

rozwiązań prawnych stosowanych w Szwajcarii (Delong, 2011, ss. 38–39).

Najwięcej jednak o integracji europejskiej wypowiedział się Jan Paweł II. Badacze i komentatorzy dokumentów papieskich, wskazując na znaczenie i ogromną liczbę wypowiedzi tego papieża na temat Europy, podają, że o ile w latach 1939–1978 odnotowano 136 wystąpień papieskich na tematy związane z Europą, to w okresie 1978–1999 znaleźć można 699 wystąpień Jana Pawła II na ten temat. (Delong, 2011, s. 39.).

Analiza licznych wystąpień Jana Pawła II na temat Europy i integracji europejskiej pokazuje, że papież pragnął tworzenia jedności w Europie, opartej na Bogu i pochodzących od niego wartościach takich jak sprawiedliwość, pokój i szczęście społeczeństwa. Papież widział w integracji europejskiej ogromną szansę i wielkie dobro, pod warunkiem, że budując zjednoczoną Europę, nie będzie oparcia tylko na geografii, ale przede wszystkim na chrześcijańskich wartościach i tożsamości kulturowej. Swego rodzaju podsumowaniem tej wizji może być cytat z adhortacji apostołskiej z 2003 roku – *Ecclesia in Europa*, w której Jan Paweł II pisze: Unia Europejska wciąż się poszerza. Do uczestniczenia w niej w bliższym lub dalszym terminie powołane są wszystkie narody dzielące jej podstawowe dziedzictwo. Należy sobie życzyć, aby to rozszerzanie dokonywało się z poszanowaniem wszystkich, by doceniane były szczególne właściwości historyczne i kulturowe, tożsamość narodowa i bogactwo wkładu, jaki mogą wnieść nowi członkowie, oraz by w sposób dojrzały realizowane były zasady pomocniczości i solidarności. Jest rzeczą niezwykle ważną, by w procesie integracji kontynentu wziąć pod uwagę, że jedność nie będzie trwała, jeśli zostanie sprowadzona jedynie do wymiaru geograficznego i ekonomicznego; że musi ona polegać przede wszystkim na harmonii wartości, które winny się wyrażać w prawie i w życiu” (*Ecclesia in Europa*, art. 110.). Nauczanie papieskie na temat wartości wspólnej Europy kontynuowane było przez następcę Jana Pawła II – papieża Benedykta XVI, oraz jest kontynuowane przez obecną głowę Kościoła katolickiego – papieża Franciszka.

ZAKOŃCZENIE

Przedmiotem niniejszego opracowania było pokazanie, że religia w ogóle, a chrześcijaństwo w szczególności jest obecne i widoczne we współczesnej Europie. Celem była próba udowodnienia, że nie ma konfliktu pomiędzy byciem nowoczesnym i światłym obywatelem Unii Euro-

pejskiej oraz wierzącym i praktykującym człowiekiem religijnym.

Pierwsza część tego opracowania miała za zadanie pokazać, że nie jest prawdą, iż Europa zupełnie odwróciła się od religii. Dane statystyczne oraz inne fakty wskazują, że ciągle bardzo duża liczba obywateli Unii Europejskiej wyznaje taką czy inną religię, a wśród osób wierzących największy odsetek stanowią chrześcijanie. Dlatego też, mimo deklarowanej przez Unię neutralności religijnej, ważne jest również danie właściwego miejsca religii, gdyż jest ona istotna dla wielu obywateli.

Dalsza część opracowania miała wskazać, że stosunek Kościoła katolickiego do idei integracji europejskiej wyrażającej się w Unii Europejskiej nie jest negatywny. Kościół popiera integrację i Unię, gdyż jest to jedna z form tworzenia sprawiedliwej i pokojowej koegzystencji narodów na terenie starego kontynentu. Unia Europejska i Kościół katolicki promują te same lub podobne wartości oraz mocno dbają o przestrzeganie praw należnych osobie ludzkiej. Ponadto wiele wypowiedzi przedstawicieli Kościoła, w tym papieży, wskazuje na poparcie idei integracji.

Oczywiście, wskazać należy, iż w tym ogólnym poparciu jest również miejsce na krytykę, tego, co zdaniem Kościoła nie jest właściwe. Przede wszystkim zwraca się uwagę na fakt odchodzenia Europy od swoich korzeni chrześcijańskich, braku odniesień do Boga i Ewangelii, co może prowadzić do zatracenia tożsamości i kryzysu społeczno-kulturowego. Przykładem takiej krytyki może być wypowiedź papieża Jana Pawła II, który nie godził się z faktem, iż tworząc Konstytucję Europejską, zapomniano w niej o chrześcijańskich korzeniach Europy. W roku 2002 papież podczas wystąpienia do uczestników Międzynarodowego Forum Fundacji im. Alcide De Gasperiego tak mówił: „Wynikiem tego procesu były często agnostyczny lub ateistyczny laicyzm i sekularyzacja, a więc zdecydowane i totalne wykluczenie Boga i naturalnego prawa moralnego z wszystkich dziedzin ludzkiego życia. W ten sposób religia chrześcijańska została zepchnięta do prywatnej sfery życia człowieka. Czyż z tego punktu widzenia nie jest znamieny fakt, że z Karty Europejskiej wykreślono jakiegokolwiek bezpośrednie odniesienie do religii, a więc także do chrześcijaństwa? Wyraziłem ubolewanie z tego powodu, gdyż uważam, że jest to postępowanie antyhistoryczne i uwłaczające ojcom nowej Europy, wśród których szczególne miejsce zajmuje Alcide De Gasperi, patron reprezentowanej przez was Fundacji” (Jan Paweł II, 2002). Niemniej jednak obecnie, ze względu na brak ratyfikacji ze strony części państw członkowskich, temat Konstytucji oraz braku odniesienia do chrześcijaństwa w preambule jest nieaktualny.

Podsumowując, można stwierdzić, że Kościół nie jest przeciwny Unii Europejskiej i idei integracji, choć stawia pewne wymagania i zastrzeżenia, które są powodowane względami religijnymi i duchowymi.

Należy też dodać, że ograniczona forma tego opracowania spowodowała, iż niektóre ważne kwestie mogły zostać pominięte lub zajęto się nimi w sposób zarysowy. Na pewno szerszego potraktowania domaga się analiza stosunku innych religii i wyznań do procesu integracji lub omówienie bogatych w treści i licznych wypowiedzi Jana Pawła II na ten temat. Celem pracy było pokazanie, że współczesny wykształcony Europejczyk może być jednocześnie osobą wierzącą i nie można, podejmując kwestie europejskie, przemilczać tematu religii. Opracowanie to ma również za zadanie zwrócić uwagę na zagadnienie obecności religii w Europie oraz fakt, iż sprawy duchowe i religijne, tak ważne dla wielu obywateli Unii Europejskiej, nie mogą być zepchnięte na margines i ograniczone tylko do obszaru prywatnego życia danej osoby. Religie są i być powinny obecne w życiu publicznym Unii Europejskiej, oczywiście z zastosowaniem odpowiednich reguł takich jak tolerancja, brak dyskryminacji ze względu na takie czy inne wyznanie lub wiarę czy wzajemne uznawanie religii i szacunek wobec religii, wyznań oraz osób niewierzących. Pochylenie się nad tymi kwestiami powinno być kontynuowane i stać się tematem szerszych i bardziej szczegółowych opracowań.

REFERENCES

- Bartnik, C. (2009, 22 listopada). Nasze polskie „Dziady. Bibuła – pismo niezależne. Pozyskano (23.07.2014) z <http://www.bibula.com/?p=15955>
- Baszkiewicz, J. (1978). Historia Francji. Wrocław: Ossolineum.
- Bątkiewicz-Brożek, J. (2012, 7 października). Polityk na kolanach. Gość Niedzielny, nr 40/2012. Pozyskano (23.07.2014) z <http://gosc.pl/doc/1311800.Polityk-na-kolanach>
- Breński, W. (2013). Mini leksykon encyklopedyczny Unii Europejskiej. Józefów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Gospodarki Euroregionalnej im. Alcide De Gasperi.
- Delong, M. (2011). Stanowisko papieża Jana Pawła II w sprawie integracji europejskiej. Polityka i społeczeństwo 8(1), ss. 37–44. Pozyskano (23.07.2014) z http://www.politologia.univ.rzeszow.pl/uploadUC/PiS/nr%208/artykuly/Marek_Delong.pdf
- Dębiński, R. (2012). Bezpieczeństwo Europejczyków a rozwój nowych ru-

- chów religijnych i sekt. *Journal of Modern Science* 12(1), ss. 255-275.
- FMW. (2012). Powołanie Koalicji Postęp i Świeckość. *Forum Myśli Wolnej* 52, ss.32–33. Pozyskano (23.07.2014) z <http://www.forummysliwolnej.pl/pdf/fmw201252.pdf>
- Katechizm Kościoła katolickiego (1994). Poznań: Wydawnictwo Palottinum.
- Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej. *Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej*, 2010/C 83/389 z 30.03.2010. Pozyskano (23.07.2014) z http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=urisrv:OJ.C_.2010.083.01.0389.01.POL
- Komisja Europejska. (2010). *Biotechnology. Special Eurobarometer 341 / Wave 73.1 – TNS Opinion & Social*. Pozyskano (23.07.2014) z http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_341_en.pdf
- Kostecki, P. (2011). *Robercie Schumanie, módl się za nami*. *Pressje* 27/28. Ss. 101–107. Pozyskano (23.07.2014) z http://pressje.pl/media/pressje_shop/article/article__issue_286.pdf
- Jan Paweł II. (2002). *Europa potrzebuje Chrystusa*. Przemówienie do uczestników III Międzynarodowego Forum Fundacji im. Alcide De Gasperiego, 23.02.2002. Pozyskano (23.07.2014) z http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/przemowienia/alcidedegasperi_23022002.html
- Jan Paweł II (2003). *Ecclesia in Europa*. Posynodalna Adhortacja Apostolska. Pozyskano (23.07.2014) z http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/adhortacje/europa_28062003.html
- Navarro, J. (2013). *The presence of religious elements in the national symbols of the European Union countries*. w: M. Sitek i inni (red.), *Europe of Founding Fathers: Investment in common future* (ss.265–277). Olsztyn: Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego
- Özdemir, H. (2013). *Legacy of the integration strategy and the state of the European Union*. *Journal of Modern Science* 19 (4), ss. 159-185.
- Papieska Komisja Iustitia et Pax. (1974). *Kościół i prawa człowieka*. Pozyskano (23.07.2014) z <http://www.kns.gower.pl/stolica/prawa.htm#k173>
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych*. (1982). Poznań – Warszawa: Wydawnictwo Pallottinum.

- Pius XI. (1931). *Quadragesimo anno*. Encyklika o odnowieniu ustroju społecznego i dostosowaniu go do prawa ewangelicznego na czterdziestą rocznicę wydanej przez Leona XIII encykliki „*Rerum Novarum*”. Pozyskano z (23.07.2014) z <http://www.mop.pl/doc/html/encykliki/Quadragesimo%20anno.htm>
- Pontifical Council for Justice and Peace. (2011). *Towards reforming the international financial and monetary systems in the context of global public authority*. Watykan: Libreria Editric Vaticana. Pozyskano (23.07.2014) z http://www.justpax.it/eng/home_eng.html
- Rada Europy. (2005). *Videokit European Flag - The Origin of the flag-Strasbourg: Council of Europe*. Pozyskano (23.07.2014) z http://www.cvce.eu/obj/account_by_paul_m_g_levy_on_the_creation_of_the_european_flag-en-6d23210b-865d-4f02-b2ca-2c30b9ed0588.html
- Schuman, R. (2009). *Dla Europy*. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak .
- Sitek, B. (2013). *The human right to respect the religious identity in the light of the media and political regulation*. w: M. Sitek i inni (red.), *Europe of Founding Fathers: Investment in common future* (ss. 257–264). Olsztyn: Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Sitek, M i Dobrzańska B. (2009). *Minileksykon zagadnień Unii Europejskiej*. Józefów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Gospodarki Euroregionalnej im. Alcide De Gasperi.
- Sitek, P. (2014). *The human and civil rights in Ukraine*. w: M. Sitek i inni (red.), *Europe of Founding Fathers: Investment in common future. Supplement*. (ss. 7–17). Olsztyn: Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego
- Sobór Watykański II. (2002). *Deklaracja o wolności religijnej Digitatis Humanae*. w: Sobór Watykański II. *Konstytucje, dekrety, deklaracje*. Poznań: Pallottinum
- Sotowska, T. (2008, 18 grudnia). *Alcide De Gasperi (1881–1954)*. Katoicka Agencja Informacyjna. Pozyskano (23.07.2014) z <http://ekai.pl/europa/dziedzictwo/x16950/alcide-de-gasperi/>
- The Economist. (2004, 28 października). *Real politics, at last? Finally, there is a pan-European debate—but it may not help the EU*. Pozyskano (23.07.2014) z http://www.economist.com/node/3332056/print?Story_ID=3332056

Traktat Amsterdamski. (1997). Traktat z Amsterdamu zmieniający Traktat o Unii Europejskiej. Traktaty ustanawiające Wspólnoty Europejskie i niektóre związane z nimi akty. Pozyskano (23.07.2014) z https://polskawue.gov.pl/files/polska_w_ue/prawo/traktaty/Traktat_amsterdamski.pdf

Waszczuk-Napiórkowska, J. (2012). Opinia prawna dotycząca wolności sumienia w konstytucjach krajów Unii Europejskiej. *Zeszyty Prawnicze Biura Analiz Sejmowych* 35(3), ss. 232–253.